

Subjekt a poznání (přípravné poznámky [rukopis])¹ [1957]

Poznámky k článku Dr. Jiřího Zemana (Vesmír 36, 1, 27–31, 1957)

B 18: Pojetí subjektu jako specifického systému vztahů, resp. jako transformačního systému nemůže plně vyhovovat pro svou jednostrannost, s níž se zabývá pouze vnější, „objektivní“, předmětnou stránkou subjektu. Transformační systém není třeba jen provádět – to lze dobře svěřit stroji –, ale někdo musí té transformaci rozumět, někomu musí být výsledky transformace předloženy. Jak transformace, tak i její kontrola musí být integrována. Teprve na tomto místě přicházíme k vlastní otázce subjektu; předtím šlo jenom o jeho instrumentalitu.

Avšak nedostatky tohoto pojetí subjektu se nutně projevují též na opačné straně, totiž pokud jde o objektivní realitu. Neboť co lze transformovat? Pouze vztahy.

B 13: Je však realita sama jenom určitým systémem vztahů? Dr. Zeman zcela správně považuje za subjekt „vše, co má schopnost odrazu“, tedy třeba i atom. Tu se však musíme ptát: co nemá tuto schopnost? Existuje vůbec něco takového? Pochybuji, že by Dr. Zeman dovedl něco takového uvést; spíše se domnívám, že bude souhlasit s tím, že veškerá realita má tuto schopnost. To však znamená, že v posledu se musíme na celou skutečnost dívat jako na nesmírné množství subjektů, které jsou navzájem v nescíslných vzájemně odlišných vztazích. A protože samy subjekty považuje Dr. Zeman za soustavy vztahů a celá skutečnost je, jak jsme vyvodili, jakousi soustavou subjektů, je opravdu realita „soustavou vztahů soustav vztahů“, stručně soustavou vztahů.

B 19: Protože však tento závěr nelze považovat za správný, **zatímco** naproti tomu pojetí třeba i atomu jako subjektu a rovněž důsledky, které jsme z toho vyvodili, jsou jistě správné a v souladu s výsledky moderní vědy, je třeba opravit pojetí subjektu jako specifické soustavy vztahů. Toto pojetí je třeba především rozšířit v tom, že subjekt je víc než jeho instrumentalita. Za druhé je třeba podrobit rozboru otázku vztahů. Skutečný, reálný vztah (na rozdíl od „abstraktního“ vztahu) je událostí, děním, tedy kvalitou. Vyrůstá proto otázka možnosti transformace takových reálných vztahů. Kromě toho bude třeba, i když snad nikoli zde, přesněji

¹ Jde se o přípravné poznámky k článku „Subjekt a skutečnost“ (in: *Vesmír* 36, 1957, č. 6, s. 212–214). Rukopisně doplněné číslování ve spojení s písmenem B odkazuje k odstavcům v pozdějším strojopisném přepisu poznámek. – Pozn. red.

definovat některé pojmy, provést rozlišení pojmů dosud pomíchaných a zavést některé nové termíny pro běžné dorozumění.

B 20: Jinou věcí je vůbec pojetí poznání. Zdá se, jako by pro Dr. Zemana rozdíl mezi objektem a subjektem spočíval právě jen v nedokonalosti poznání, tj. v tom, že v objektivní realitě jsou dosud nepoznané jevy. To by bylo ovšem naprosto nesprávné. Stejným směrem ukazuje i názor Dr. Zemana, že v každém jevu je i podstata, zdroj jevu, objektivní realita. Vždyť to znamená, že v „subjektivní transformaci“ zůstává to, co je transformováno, tedy objektivní realita. Jelikož ovšem ve skutečnosti tato realita nemizí ze světa a nepřechází skutečně nějakou transformací do poznání, do subjektivna, musí jít o reduplikaci reality ve vědomí.

Avšak omyl není nedostatek, prázdno, vakuum, nýbrž je něčím vedle správnosti a proti ní. Odkud se bere? Jestliže poznání znamená, že realita vchází do našeho vědomí, co vešlo do našeho vědomí při omylu? A zvlášť jde-li o omyl, který se projeví v celku poznání, ne v pouze nahodilé chybě. Kolem čeho se integruje mylné pojetí, ne-li kolem reality, která vešla v uvědomění?

Z toho nelze najít východisko než v jiném pojetí poznání. V poznání nepřichází realita v uvědomění, nýbrž poznávající subjekt soudí o realitě, vytváří si pojetí reality, jímž se pokouší realitu pojmout, postihnout, odhalit její pravou tvář. Dr. Zeman je na cestě k tomuto přesunu v pojetí tam, kde pojímá subjekt jako něco činného, činnost vykonávajícího.

B 22: Je jenom jedna transformace objektivní reality, a to objektivní transformace čili skutečná změna v realitě. Poznání nelze chápat jako transformaci objektivní reality, nýbrž leda jako návod k takové transformaci (= návod k činnosti). Poznání je třeba pojmout jinak.

Naše transformace je podle Dr. Zemana nezbytná – nelze poznávat přírodu o sobě, úplně nahou; avšak naše transformace se zdokonaluje a tak se neustále přibližujeme absolutní pravdě. Znamená to snad, že se přibližujeme objektivní skutečnosti? Jestliže ano, jestliže klade Dr. Zeman rovnítko mezi absolutní pravdou a mezi objektivní realitou, pak to znamená, že čím lepší transformace, tím méně je realita transformována, tím více zůstává tím, čím jest bez transformace, nezávisle na transformaci, a tedy na subjektu. Vskutku soudí Dr. Zeman, že s rostoucím poznáním se stávají hranice mezi subjektem a objektem méně příkrými.

Je podivné, že Dr. Zeman nevidí jiné úkoly gnozeologie než zkoumat zákony transformace objektivní reality [z různých stránek], zejména ze

stránky logické a psychofyziologické; jako by noetika neměla vlastní metodu, jako by nebyla speciálním teoretickým oborem.

B 31: Zajímavý je i ten výrok, že „obecná theorie určité vědy je v podstatě určitá speciální theorie transformace“. V tom je hned několik závěrů: především, protože sama subjektivní transformace je podle Dr. Zemana předmětem teorie poznání (29a), znamená to, že obecná theorie určité vědy má noetický charakter, je teorií poznání, ovšem poznání určitého speciálního zaměření.

B 23: Skutečný vztah je dění, událost, jak jsme už řekli; je reálnou souvislostí, která je procesem, podrobeným ve svém průběhu změně. A tato změna je jedinou transformací, o které můžeme mluvit. Změna reálné souvislosti je částí změny, jíž prochází sama skutečnost. Avšak k této změně samotné skutečnosti nemáme přístup jinak než přes tu část, která je představována souvislostmi. A to ještě nejde o všechny souvislosti, nýbrž právě jenom o ty, jimiž skutečnost souvisí se subjektem. Tyto souvislosti jsou skutečným materiálem poznání; totiž prvním materiálem, surovinou poznání, dosud zcela nezpracovanou. Nejsou však předmětem. Tak kupř. do oka nám nevstoupí ani sama viděná věc, ani její obraz, nýbrž množství fotonů. Ty zanikají, jakmile dopadnou na sítnici, resp. mění se v jiné formy energie. Na podráždění fotonem odpovídá buňka sítnice a reakce se šíří po nervových drahách, až dospěje do mozkových center. Jestliže má mít subjekt nějakou představu o vnímané věci, musí provést syntézu, musí dané změny interpretovat. Rozhodně z té skutečnosti, která je „zdrojem jevu“, jak říká Dr. Zeman, nezbude už ani kousíček; a i kdyby zbyl, je to pro otázku poznání naprosto nedůležité. Poznání stojí na jiném základě než snad na nějakém kousíčku hmoty (či energie), který by z poznávané skutečnosti nějak emanoval a který by v sobě zachoval cosi podstatného, z čeho by se pak jakýmsi zesilovacím a zvětšovacím způsobem ona skutečnost mohla rozvinout ve sféře subjektivní.

B 24: Má-li být praxe kritériem správnosti poznání, musí být i samo poznání vázáno na praxi. Praxí nejen kontrolujeme své poznání, nýbrž praxí poznáváme.

Vždyť na základě čeho by mohl subjekt provádět syntézu? Nikdy by mu nemohlo stačit pouhé pasivní vnímání. Subjekt musí podnikat úsilí o integraci a o posunutí integrace co nejdále k samotnému předmětu, k samotné skutečnosti. To znamená, že se nemůže spokojit interpretací a syntézou, integrací těch posledních dat (tím je právě problematizována „poslednost“, „elementárnost“ jakýchkoli dat!), nýbrž že musí pronikat co

nejdále ke skutečnosti. Dříve však, než si objasníme toto pronikání, musíme si uvědomit, že subjektivní integrace není původně centrem integrování. Integrovat musí každý subjekt a nemá k tomu subjektivní prostředky. Proto subjektivno nemá před sebou nikdy elementy, nýbrž již určitou úroveň integrovanosti, která pravděpodobně nejprve prostě dochází k uvědomění čili je doprovázena vědomím. Teprve později se vědomí emancipuje a nabývá povahy reflexe, která původní nesubjektivní integraci opouští a tak se k ní může opět vracet. V tomto návratu však přichází jinak než jako doprovod, jsouc vyzbrojeno mohutností a schopností analyzovat podsubjektivní integrace, jimž pro rozlišení budeme říkat subjektní integrace. A protože subjektní integrace, jak si hned ukážeme, jsou svázány s akcemi subjektu, má subjektivita v reflexi schopnost analyzovat samotné akce a vybavovat z nich struktury, jež potom nadá charakterem pojmovým.

B 25: Odtud je jasné, že samo subjektivno není nikdy v přímém kontaktu s realitou, která subjekt obklopuje, nýbrž vždy jen prostředně. Tím prostředníkem je pak aktivita, akční systém, ale především jednotlivé konkrétní akce subjektu. Samo poznání proto ve své nejvlastnější podobě je umístěno v oblasti subjektivní a není založeno aktivitou, resp. akcemi. Proto předmětem noetiky (gnoseologie) je právě **kritika** reflexe nad akcemi a způsob, jak jsou příští akce subjektivně plánovány a centrovány. Naproti tomu otázka povahy samotného subjektu a jeho akcí je otázkou ontologickou.

Přesněji vyjádřeno, noetika (gnoseologie) je kritikou reflexí a jejich analýz na jedné straně a za druhé kritikou uplatňování teoretických struktur reflexí v praxi odhalených v nové praxi. Možno říci, že noetika je reflexí nad reflexemi. Naproti tomu výklad struktury subjektu, jeho akcí i té speciální akce subjektu, které říkáme reflexe, bez ohledu na konkrétní správnost či nesprávnost, tedy s pouhým přihlédnutím k faktům, ke skutečnosti, jest vesměs úkolem ontologickým. Proto i otázka poměru subjektu a objektu je otázkou ontologickou.

B 26: Je však třeba se vrátit k bodu, který jsme přešli s poznámkou, že se k němu ještě dostaneme. Subjektivní oblast se emancipovala od ostatní instrumentalitě subjektu a zpětně ji v mnohém ohledu ovlivňuje. Její kontakt s reálnými skutečnostmi je však pouze prostředkovaným vztahem; ve vědomí se však tato prostředkovanost nevidí, právě tak jako nevidíme foto-ny, nýbrž věc. Jedinou možností kontaktu se skutečností je pro subjekt jeho vlastní akce. Bude tedy nyní naším prvním úkolem sledovat charak-

ter vztahu, resp. kontaktu subjektu s objekty v akci a za druhé kontaktu subjektivity nebo přímo vědomí s akcemi, resp. s praxí (v praxi).

B 7: Dr. Zeman velmi správně pojímá subjekt jako něco, co vykonává činnost, tedy jako něco aktivního. Vskutku je třeba pojmut subjekt jako zdroj aktivity, zdroj akcí. O akci nemůžeme mluvit jinak než jako o něčem, co má počátek, průběh a konec. A tu tedy je třeba subjekt vidět jako počátek, zdroj akce – počátek akce je v subjektu. Ale ovšem subjekt souvisí nescíslnými souvislostmi s okolím, s ostatní realitou. To by znamenalo, že i počátek akce takto souvisí, že nelze najít přesnou hranici mezi jiným procesem a právě touto akcí, resp. jejím počátkem.

Avšak to by zároveň znamenalo popření skutečné aktivity, spontánní aktivity. Tím by byl relativizován nejen počátek akce, nýbrž akce celá, neboť akce bez zcela určitého počátku není akcí, nýbrž jenom procesem. Proces však jde odněkud někam, prochází nescísnými transformacemi a má všude své *ante* a všude své *post*. Akce však je zvláštním typem procesu: nejenom že někde začíná, ale také někde končí, někde má svůj zdroj, ale někde má i svůj cíl. Akce je orientována, kdežto proces nikoli. To však má své zvláštní a pozoruhodné konsekvence.

Má-li akce někde začít, tj. skutečně začít, a nebýt pouhým pokračováním, ať už jakoukoli transformací, nemůže začít jako něco objektivního. To znamená: nemůže se najednou mezi objektivní realitou objevit cosi rovněž objektivně reálného, co však tu nejen nebylo, nýbrž co není ani transformací a co tu je navíc. Takový výklad by ovšem odporoval všem zkušenostem, vědecky ověřeným. Jak tedy akce začne? Jaký charakter má její počátek? Nemá-li charakter objektivní, tj. předmětný, musí mít charakter nepředmětný. A protože neznáme jiný zdroj akcí, než je subjekt, a protože subjektivním rozumíme už něco jiného, užijeme nového termínu subjektní.

B 8: Ovšem subjekt má také svou předmětnou stránku – pro jiné subjekty je objektem (ba i pro sebe se může stát objektem). Je zřejmé, že tato předmětná stránka nemůže být zdrojem akcí; musí mít tedy ještě druhou stránku, nepředmětnou. Jako můžeme této nepředmětné stránce říkat subjektní, tak oné druhé, předmětné, můžeme říkat objektní. A tu dospějeme k možnosti přesněji stanovit poměr mezi subjektem a objektem. Každý subjekt má svou stránku subjektní a svou stránku objektní. Pro jiné subjekty je objektem, ale ovšem jen po své objektní stránce.

Subjektní stránka se nemůže nikdy stát předmětem, neboť má nepředmětný charakter. To znamená, že subjekt je přístup z vnějška jen

po své objektní stránce. V tom smyslu je objektní stránka vnějškem subjektu; naproti tomu subjektní stránka je jeho vnitřkem.

Odtud vyplývá jasně, proč rovnice Dr. Zemana nejsou správné (str. 29a). Jestliže svět, objektivní realitu, přírodu (nesprávně: celek) označil jako A , subjekt jako S a souhrn objektů mimo subjekt jako B , pak proti jeho rovnicím platí jiné, nikoli rovnice, nýbrž nerovnosti:

$$A < S + B$$

$S \neq A \neq B$, problematická je druhá nerovnost, zatím napsaná $B > A - S$; musíme přistoupit k preciznější formulaci. Označme subjektní stránku subjektu jako sS a objektní stránku jako oS ; pak bude platit, že

$$oS + sS = S.$$

Úhrn reality je však úhrnem subjektů; shrnout však lze pouze vnější stránky. Proto rozdíl

$$A - B \neq S, \text{ ale naproti tomu}$$

$$A - B = oS, \text{ čili}$$

$A = oS + B$. Avšak jestliže k B skutečně přistoupí oS , přistoupí i sS . To sice nepřidá nic k úhrnu; nicméně je tu víc než pouhé A .

Je to víc ne ve smyslu přidání, nýbrž ve smyslu nového, tj. ve smyslu události, skutečného dění, v němž se něco stává, stane. Není tu víc kvantitativně, nýbrž kvalitativně. (Ovšemže není kvalita kumulací kvantit.) A právě tak „odečtením“ S od A mizí z A ono událostné, jemuž je zdrojem sS , a tak je tu nakonec méně než A . Celá věc je ovšem nesprávně postavena. Takto nelze odečítat ani sčítat. Věc je kombinována tím, že ve skutečnosti $A - S$ neznamena zmenšení, úbytek, nýbrž naopak příbytek, zvětšení, vznik něčeho nového. Neboť co jiného to jest, ne-li odstup subjektu od objektivní reality?

A tento odstup je možný jenom jako příprava, počátek akce. $A - S$ je tedy počátek čehosi nového, co se už už stane. Proto by měly rovnice a nerovnosti vypadat vlastně takto: $A - S > A > B$; po vnější stránce, tj. z vnějška ovšem je nějaké zmizení nemožné, a tedy $A - S = A$ - čili $(-S)$ je naprosto iluzorní výraz. A po vnitřní stránce je $S + A = S$, neboť A nemá vnitřní stránku (jako ani B), nejsou subjektem. Zbývalo by ještě uvážit, jak se vyšší subjekt má k nižšímu, který jím je integrován na vyšší úrovni.

2. 2. 57

B 34: Subjekt

„Subjektem je vše, co má schopnost odrazu“ (Dr. Zeman, 28) (tedy rozšíření charakteru „subjektu“ na ontologickou úroveň - to samo je třeba zdůvodnit /ale netřeba hned/)

Odraz není obraz (v zrcadle); není však také čímsi pasivním (jako okraj kulečnickového stolu odrazí pohybující se kouli, ač sám nehybný).

Odraz je aktivním odrazem, je re-akcí, tedy akcí. Nemusí mít pochopitelně žádnou podobnost, žádný vztah k vědomí, nemusí být nesen vědomím – neboť vědomí najdeme jen u nejvyšších subjektů, kdežto odrazu je schopna každá úroveň subjektu, i atom i elektron. (Důvody – sluší vysvětlit?)

Proto je zcela na místě výměr Zemanův „odrážející, event. nějakou činnost vykonávající...“.

B 33: Srovnání subjektu s nějakým „myslícím strojem“, jaké sestrojuje a studuje kybernetika, musí být velmi opatrné, nemá-li být ošidné. Informace, které musíme dodat stroji, aby je mohl zpracovat, musí být už přetlumočeny do jeho řeči. Objektivní realita však prostě jest a nemá platnost, již lze potom transformovat: subjekt si veškeré informace musí z reality vydolovat buď sám, nebo ve spolupráci s jinými subjekty. Tu je ostatně třeba srovnání subjektů lidských např. se subjekty hmyzími.

B 9: Takovéto pojetí subjektu nám umožní řešit vážnou otázku, která dosud uspokojivě řešena nebyla. Je to otázka nového. Odkud se bere nové? Jaká je příčina nového? Zdroj? Dosud se řešení, ať už se rozcházela jakkoliv a v čemkoliv, dojemně shodovala v tom, že zdroj nového je v ničem. Jeden směr myšlení z toho předpokladu vycházející uzavřel: pakliže zdroj nového je v ničem, tedy i nové je nic, neboť původ z ničeho je nesmysl (náboženský nesmysl). To tedy znamená, že nové neexistuje. Výrazem tohoto krajního pojetí je stará už teze, že „*causa aequat effectum*“, že příčina se rovná účinku.

Naproti tomu jiný směr usoudil, že nové je skutečností, a když tedy z ničeho, tak z ničeho. A mluvilo se třeba o emergenci novosti.

My se však pokusíme o jiné řešení. Jestliže nové nemůže být skutečně novým, jestliže je prostým následkem, a tedy pokračováním toho, co tu bylo, lze tomu rozumět přesněji. Není vnějším pokračováním, není to čistě objektivní, předmětný typ souvislosti. Není to změna podobná pohybu koule, která sice v jistém smyslu je stále na „novém“ místě, ale tato novost je pouze vnější, předmětnou „novostí“, je ve skutečnosti jen novou sestavou, ale nikoli novou kvalitou.

B 10: Skutečná novost, novost v pravém slova smyslu je tam, kde tyto vnější, předmětné souvislosti a změny nepostačují k výkladu skutečné kontinuity procesu, události, dění. Co je spíše nasnadě než uzavřít, že sku-

tečnost nemá jen předmětnou, vnější stránku a že právě tam, kde nelze předmětnou souvislost vysledovat, zasahuje nepředmětná stránka skutečnosti, nepředmětná souvislost? Učinit tento závěr znamená otevřít cestu pochopení podstaty subjektu.

Bylo by však chybou vidět v předmětné stránce reality zdroj kontinuity a v nepředmětné zdroj jakési diskontinuity.

Je tomu dokonce spíše naopak. Diskontinuita ve vlastním smyslu je právě tam, kde proti sobě stojí dvě vnější stránky reality, tedy dva předměty, dvě věci, které si jsou navzájem předmětem. Ovšem tato předmětnost je jenom rubem toho, že jde o dvě věci, dva subjekty, neboť žádná věc nemůže být předmětem, leč nějakému subjektu. Už z toho vidíme, jak předmětná i nepředmětná, vnější i vnitřní stránka subjektu je v nejužší svázanosti, že to jsou právě dvě stránky téhož subjektu, že tedy subjekt je *concretum*, tj. srostlicí obojího, že není vnější zvlášť a vnitřní zvlášť.

B 11: Pro subjekt je podstatné, že nezůstává nezměněn, nezůstává tím, čím jest, nýbrž mění se, pokračuje, ale také se k sobě vrací. Kdežto stroj je založen na setrvačnosti, subjekt na aktivitě. To znamená např., že veškeré práce, které stroj může vykonávat, jsou uzavřeny v rámci tuhého systému, zatímco ve skutečném myšlení se nikdy tatáž myšlenka neopakuje. Stroj ergo nemyslí, nýbrž provádí určité vnější úkony. To zároveň znamená, že se vlastně nehne z místa – vyvozuje jen to, co je v propozicích skrytě obsaženo.

B 27: Dr. Zeman už v článku „O filosofickém a vědeckém významu kybernetiky“ (*Vesmír* 35, 8, 277, 1956) mluví o „transformaci objektivní reality odrážejícím subjektem“ (což klade na roveň „zpracování informace“). Zvláště pak v uvedeném článku posledním rozvíjí toto pojetí. Jak je však možno transformovat objekt, resp. vůbec objektivní realitu? Aniž přesně rozlišil, používá Dr. Zeman termínu „transformace“ ve dvojím smyslu: jednak jím rozumí změnu objektu, která je důsledkem činnosti (i pouhého pozorování) subjektu (28a), jednak mluví o transformaci ve smyslu „převodu systému vztahů platného v objektivní realitě v systém vztahů platný v subjektu“.

Chybou je nesporně i předpoklad, že jde o převod celého systému platného v objektivní realitě v systém vztahů platný v subjektu čili že jde o totální transformaci. Tak tomu ovšem není nikdy, vždy jde o poznání buď jenom určitého oboru souvislostí, anebo – pokud zabírá poznání víc do šířky než do hloubky – jenom o nejobecnější souvislosti. Vše závisí na

praxi a zkušenostech z ní pramenících; člověk však nemůže zacházet prakticky s celou objektivní realitou. Kromě toho ovšem nemůže jít o skutečnou transformaci, protože objektivní realita neukládá úkoly, a hlavně se sama nepředkládá formulovaně.

Dále je důležité, že principy transformační samotné nejsou něčím daným, trvalým, nýbrž že jsou spíše čímsi *ad hoc* hypotetickým, co se musí vždy znovu osvědčit a vždy znovu i kontrolovat. Při neúspěchu je nutno zaměnit tyto principy jinými.

„Zákony transformace“ nejsou obdobou přírodních zákonů, tj. neredukují se na ně. Je to něco jako zásada, jíž se vědomě používá, zatímco naopak přírodní zákonitost je čímsi, co se prosazuje bez prostřednictví vědomí. (Viz referát z fakulty o logice a dialektice – o Sommervillově knize – seminář prof. Riegra.)

B 29: Chybou další je vycházet z předpokladu „jednotného systému“, uvnitř něhož „je třeba ... rozeznávat dva systémy podřazené...“ (29a). Jednota se naprosto nemůže týkat souvislosti, na níž je založeno poznání, nýbrž pouze souvislostí jiných, čistě vnějších. Poznání však je založeno na praxi, a tedy na zkušenosti z akcí. Akce subjektu je však charakteristická tím, že jej staví proti ostatnímu světu ve smyslu vnějším. Dvě věci, které si jsou vnější, nemohou však nikdy tvořit jednotu. A na základě čeho by bylo možno předpokládat nějaké souvislosti vnitřní?

Je zcela na místě postavit otázku subjektu nejen v poznání, ale ve světě vůbec (viz Dr. Zeman 27a).

B 28: Zcela chybné je stanovisko Dr. Zemana v otázce „eliminace subjektivního faktoru“ z poznání (měření), kterou je možno prý s vývojem poznání provádět stále dokonaleji (28a), ovšem plně to možné není, protože „v poznání je subjekt vždy účasten“ (29a). Viz Hegel, *Phän. d. G.* – po eliminaci, pokud by se nám podařila, byli bychom tam, kde jsme byli na počátku – před jakýmkoli poznáním, ba jakýmkoli stykem subjektu s objektem.

B 12: Pojem subjektu, jak jej sám Dr. Zeman výměrem stanovil, není mu v jeho vlastním myšlení dost běžný, takže v jiných kontextech dostává slovo subjekt jiný význam (např. 28b). Kromě toho právě na tomto místě se zdá, jako by Dr. Zeman zapomněl, že subjekt má i svou vnější stránku a že tedy souvisí s ostatní realitou také primitivněji než toliko pomocí receptorů a efektorů, resp. složité struktury okruhů zpětné vazby. A tak někdy Dr. Zeman zapomíná na objektní, jindy opět na subjektní stránku subjek-

tu, který ve skutečnosti musí mít obě, jsa jejich jednotou, sjednocením, tedy srostlicí, konkrétem.

B 31: Nelze se také spokojit s omezením předmětu noetiky (gnozeologie) (= teorie poznání) na samotnou subjektivní (!) transformaci. Teorii poznání nejde jen o mechanismus (organizaci) poznání, o sám poznávací proces, nýbrž především o správnost, pravdivost poznání, o kritéria pravdivosti. Proto nemůže být jejím předmětem jen sama transformace, nýbrž i realita, která má být poznána, i cesta poznání, i výsledek poznání. Jinak se stává (noetika) teorie poznání i její metoda naprosto iluzorní.

10. 2. 57

B 1: Ve svém článku „²“ nastínil Dr. Zeman pojetí subjektu, které se odlišuje od většiny dosavadních teorií tím, že nezůstává v oboru psychologie, ale staví otázku subjektu hloub, totiž jako otázku ontologickou. Hned na počátku je třeba tento pokus uvítat, neboť představuje dobře schůdnou cestu pro teorii poznání. Jestliže k některým tezím dr. Zemana přece vyslovíme výhrady, je to – jak se domníváme – spíše na podporu jeho základní pozice, která je mi blízká a která v jeho pojetí nebyla dost důsledně rozvinuta. Vědomě se při tom vzdávám „širokého záběru“, který vyznačuje i tuto poslední Zemanovu práci, a omezím se na rozbor nejzákladnější problematiky.

Východiskem pojetí dr. Zemana je teze, že subjektem je vše, co má schopnost odrazu. Myšlenku, že i nejnižší formy hmoty mají schopnost odrážet, vyjádřil už Lenin a po řadě let na ní postavil Todor Pavlov svou teorii odrazu.

Nicméně dr. Zeman učinil krok dál právě tím, že odrážející hmotu pojal jako subjekt v ontologickém smyslu. Nemusí tedy k subjektu patřit vědomí; subjektem je nejen živočich i rostlina, ale dokonce atom, atomové jádro (sám mám pochyby o krystalu, a zvlášť o elektronkovém stroji). (Výborný je i postřeh dr. Zemana, že odrážení je činnost subjektu, která směřuje k odráženému, a že se tedy subjekt vyznačuje činností.)

11. 2. 57

B 14: Je možno i nutno se ptát (viz Z.), co tuto schopnost nemá. Existuje vůbec něco takového? Jestliže schopností odrazu je charakterizována hmota každé úrovně, pak musíme uzavřít, že neexistuje nic takového, co by tuto schopnost nemělo. Má tedy realita vždy charakter subjektu. A to ne jednoho, nýbrž rovnou nesmírného množství subjektů. Vybereme-li určitý výsek reality, který nepřihlíží ke skutečným poměrům a vztahům,

² Název článku chybí. – Pozn. red.

pak můžeme ovšem za subjekt považovat něco, co jím není. Tak např. hromada písku není subjektem, a proto není schopna (jako taková) odrazu. Ovšem je hromadou písku, a to znamená hromadou deformovaných (obroušených) krystalků (ideálně, situace je ovšem trochu komplikovanější). Je krystal subjektem? Dr. Zeman jej uvádí jako subjekt; já mám prozatím určité pochybnosti. Otázku bude možno řešit po zevrubném prozkoumání povahy subjektu. O elektronkovém stroji soudím rovněž, že nemůže být jmenován jako příklad subjektu.

B 15: Co to je, co dělá subjekt subjektem? Je to jistě totéž, co jej dělá jedním, co jej sjednocuje, integruje. To však, co je zdrojem, principem jeho integrace, je zároveň zdrojem, principem jeho odstupu od okolních věcí, od ostatní reality. Tím, že je subjekt jedním, je zároveň postaven proti ostatní mnohosti reality. Znamená však tato opozice, tento odstup nějaké absolutní oddělení, odseknutí subjektu od všeho ostatního světa? Jistě nikoliv. Subjekt přesto, ba právě proto, že je subjektem, souvisí nespočetnými souvislostmi s univerzem věcí. Jsou to právě tyto souvislosti, které jej činí předmětem pro jiné subjekty. Pokud by však nebyl subjekt ničím víc než právě takovýmto předmětem, tedy objektem, potud by jeho ohrazení bylo potom libovolné: vždy bychom mohli důkladnějším zkoumáním odhalovat další a další souvislosti a tak pomalu zabírat větší a větší výsek reality; a pokud by bylo v lidských silách pokračovat bez zastavení, jehož příčiny by byly v subjektu samém, pak by se nezastavilo naše zkoumání dříve, než bychom obsáhli veškerou realitu, celé univerzum.

B 16: Subjekt musí být tedy něčím víc, než může být odhaleno prostému přístupu zvenčí, tedy zkoumání vnějšího pozorovatele. A právě to, co je v subjektu navíc, musí být základem jeho jednoty, jeho integrity. Subjekt dělá subjektem nikoli jeho vnější, nýbrž vnitřní stránka; je to vnitřní stránka subjektu, která je principem jeho integrity. Užijme příkladu.

Každý organismus, i ten nejmenší mikroorganismus, se po podrobném zkoumání rozpadá na nesmírné množství nižších složek až posléze v molekuly, atomy a menší částice, v něž se rozpadá atom. Každá tato z nejnižších složek je subjektem, který po vnější stránce zůstává týmž, ať je součástí kusu anorganické hmoty, nebo složkou organismu. Co však činí organismus organismem, než že činnost veškerých podřízených složek je koordinována? Co tu však může být koordinováno, zůstává-li atom atomem? Jeho vnější stránka ovšem slouží jako stavební kámen, ale tady nejde o mrtvou hmotu – neboť odkud by pak organismus vzal svůj život? –, nýbrž o stavební kámen, který je začleněním do organismu oži-

ven a který se tedy chová v tomto případě jinak, než kdyby byl součástí neživé přírody. To znamená, že tu je angažována jeho vnitřní stránka; v organismu jsou tedy jednotlivé mikročástice vnitřně integrovány ve větší funkční jednotky, kdežto vnějšně zůstávají stavebními kameny, které jsou kladeny na sebe, resp. vedle sebe.

B 17: Jde-li nám tedy o stanovení vztahu subjekt-objekt, pak můžeme říci: každý subjekt je zároveň pro jiné subjekty objektem; naproti tomu ne každý objekt je subjektem, neboť může se jenom vnějšně podobat subjektu (více nebo méně). Proto můžeme rozlišovat pravé a nepravé objekty podle toho, jsou-li to subjekty, anebo jenom agregáty nebo jiné útvary ze subjektů se skládající. Zároveň ovšem musíme říci, že v objektu není celý subjekt, že objekt je vlastně jedna stránka subjektu, dokonce ta, která má převahu (preponderanci).

B 29: Dr. Zeman trvá na tom, že je nutno brát subjekt a souhrn objektů mimo subjekt jako celek, jako jednotný systém. Je prý nutno vzít v úvahu celkové proměny tohoto jednotného systému. Proč však tedy postulujeme jako smysl a cíl [vývoje] poznání a praxe dosažení maximální shody mezi objektem (přírodou) a subjektem? Vždyť odkud se vzala neshoda, má-li sám subjekt rovněž objektivní charakter a je-li součástí objektivní reality? (Sám dr. Zeman považuje „otázku nesprávného odrazu“ za důležitou; tedy: *hic Rhodus!*) Nelze než předpokládat nějaký odstup subjektu. Ale kde potom zůstane celek objektivní reality?

12. 2. 57

B 30: „Působení“ vnějšího světa, objektivní reality na subjekt je v jistém smyslu nepřetržitě, kdežto reagování, reakce subjektu jsou naopak přetržité. Zatímco nepřetržitost nezná celku, reakce subjektu jsou „celostní“, jsou reakcemi subjektu jako celku. To samo už naznačuje, co lze dovodit ještě z řady jiných skutečností, totiž že subjekt ve svých reakcích (a tedy ve svém odrážení, neboť není jiného odrážení než skrze reakce) neobsáhne celou realitu ani její část do všech detailů, tedy že už v samotných reakcích je prováděn výběr toho, nač se reaguje. Realita tedy nepůsobí detailně (v detailech), nýbrž sumárně; a principem oné „sumace“ je subjekt, nikoliv sama realita. Reaktivita subjektu má hrubý rastr (J. B. Kožák). V „příčině“ je víc, než pojme reaktivita „následku“. (Zároveň je ovšem naopak zase v reakci víc, než bylo v příčině.)

B 17: Jestliže člověk pozoruje jiného člověka (str. 28a dole) jako objekt, není mu práv. Ovšemže nemáme bezprostřední přístup k druhému

člověku jako k subjektu, nýbrž pouze zvenčí (tedy jako k objektu), nicméně jeho subjektivnost nám není zcela ukryta. Jistě je tomu stejně i u nižších subjektů, k nimž jsme zvyklí přistupovat jenom zvenčí. Zvláště moderní věda vypracovala své metody tak, že subjektivní stránka reality je soustavně a metodicky zanedbávána, takže si už namnoze neumíme ani představit jiný přístup než zvenčí, tedy vizuální. Je možno však realitě i naslouchat, nejen k ní přicházet zvenčí; vposlouchat se, sladit své vědomí s vnitřním pulsem „poslouchané“ reality. Tuto metodu nelze předem zavrhnout jako neexaktní, nýbrž ač dosud nebyla vypracována, je třeba ji nadat nejen stejnou, ale hned vyšší mírou exaktnosti, neboť je sama o sobě přiměřenější.

14. II. 57

B 32: Rozdíl mezi ontologií a kteroukoliv vědou je především v tom, že věda chce najít spoustu podobných poznatků o podobných věcech, aniž by se k těmto věcem příliš přiblížila, tj. aniž by musela opustit svou pozici velmi vnějšího pozorovatele. Naproti tomu ontologie chce z každé jednotlivé věci načerpat tolik poznatků, kolik jenom je vůbec možno, a je hotova u jedné maličkosti prodlévat neobyčejně dlouho. Poznatky moderní vědy jsou jednak pragmatické, tj. věda se nestará příliš o to, jaké věci opravdu ve skutečnosti jsou, nýbrž spíše o to, co s nimi lze podniknout, dělat. Ontologie naproti tomu nechce s věcmi dělat nic víc, než co je nezbytně třeba k načerpání mnoha poznatků. Dále mají poznatky vědecké většinou statistický charakter, kdežto ontologické poznatky méně počítají a více zůstávají u jednoho.

15. II. 57

B 21: Chyba Zemanova zřetelně ukazuje svůj původ, totiž Hegela. Hegel měl za to, že myšlení a skutečnost v posledu splynou, tj. že na konci dějin si absolutní duch uvědomí sám sebe, tj. dojde k sobě ve svém vědomí, ztotožní se se sebou. Ale to je právě chyba. Ve vědomí se nemůže člověk ztotožnit sám se sebou, tj. se svou skutečností, jako vůbec se vědomí nikdy nemůže ztotožnit se svým předmětem. Ani nejdokonalejší myšlení, ani nejpresnější pojmové konstrukce, ani nejexaktnější poznání nás nepřivádí do prostřed reality, „[a]ni nejdokonalejší pojmy nás nepřivedou do přímého kontaktu se skutečností, v níž žijeme“ (J. L. Hromádka, *Přelom...* str. 80!)³ (Viz i dále J. L. H.!)

³ Josef Lukl Hromádka, *Přelom v protestantské teologii. Syllabus fakultních přednášek*, Praha 1955, s. 80; srov. také pozdější vydání: Josef Lukl Hromádka, *Přelom v protestantské teologii. Fragment etiky*, Praha 1979, s. 77. – Pozn. red.

Ať jsou naše pojmy sebevíc upřesňovány, nepřejdou náhle do skutečnosti, nýbrž zůstávají pouhými pojmy. Vyjít z pojmů ke skutečnosti je možno jen jedinou cestou. Tato jediná cesta je lidský život, lidská existence. A lidská existence je možná jen na základě lidské aktivity. Je tedy jediná cesta od pojmů ke skutečnosti a ta vede přes lidskou aktivitu, přes akce. Ale zato jde o cestu vskutku legitimní. Je to právě tato cesta, která dává pojmům smysl. V lidské činnosti se mají a musí pojmy uplatnit.

Musí: pojmy se nakonec vždy uplatní v lidské činnosti. I tehdy, když se s tím třebas nepočítá. Proto je to vždycky chyba, jestliže se s tím nepočítá. Je třeba s tím počítat. A ovšem počítat s tím, to znamená promyslet pojmy až do těch praktických důsledků. Je neodpovědností, jestliže myslitel podá nějakou svou teorii a sám si není docela v ujasnění, k čemu konkrétnímu, tj. k jaké činnosti, k jaké praxi tato teorie povede nebo může vést (což neznamená, že to musí do své teorie pojmout explicitně).

2. III. 57